

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 1. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

Sófalvi András
A Német Lovagrend várépítő tevékenysége a Barcaságban

E. Kovács Péter
A Habsburg hercegek szentföldi utazásai

C. Tóth Norbert
Tolvajok és rablók 1393-ban Szabolcs megyében

Pótó Júlia
Atlaszok és testek.
Anatómiai testkonstrukciók a 20. század elején

Turbucz Dávid
Horthy Miklós a fiumei Haditengerészeti Akadémián

Bartha Ákos
Bajcsy-Zsilinszky Endre fogságban és az ellenállás élén (1944)

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 1. szám

TANULMÁNY

Sófalvi András · A Német Lovagrend várépítő tevékenysége a Barcaságban	5
E. Kovács Péter · A Habsburg hercegek szentföldi utazásai	17
Pótó Júlia · Atlaszok és testek. Anatómiai testkonstrukciók a 20. század elején	39
Turbucz Dávid · „Mi tagadás, nem tartoztam a szorgalmas tanulók közé”.	
Horthy Miklós a fiumei Haditengerészeti Akadémián	61
Bartha Ákos · Bajcsy-Zsilinszky Endre fogságban és az ellenállás élén (1944)	75

MŰHELY

Kováts Antal András · A budapesti svájci képviselő története	115
Horváth Csaba Sándor · Két világrendszeren átívelő vasúti vállalat, a GYSEV	123

FORRÁS

C. Tóth Norbert · Tolvajok és rablók 1393-ban Szabolcs megyében	149
---	-----

TANULMÁNYOK

A NÉMET LOVAGREND VÁRÉPÍTŐ TEVÉKENYSÉGE A BARCASÁGBAN

SÓFALVI ANDRÁS

THE CASTLE BUILDING ACTIVITY OF THE TEUTONIC ORDER IN TRANSYLVANIA

We have only an approximate knowledge of many aspects of the Teutonic Order's settlement history from the beginning of the 13th century in the southeastern part of Transylvania (called also Barcaság, Burzenland). This statement particularly applies to the knights' castles, as archaeology also has methodological problems and it has to face certain objective obstacles in identifying and defining these castles – the study analysing the characteristics of this castle building activity and its research situation reflects this.

The difficulties in determining the remains of wooden-structure castles of the period with archaeological methods and in exploring the stone-wall castle-periods which were only partly built during the one and a half decade and were changed or demolished by later constructions – are multiplied by the mistakes of castle research in Transylvania: destruction of important historical monuments and the often amateurish research of the still existing castle remnants.

As a result, it is quite difficult to name the five Teutonic Order's castles of Barcaság and the sixth one built beyond the mountains, mentioned in the written documents of that time. The author of this study makes an attempt to identify the Teutonic Order's castles by analysing the testimony of written sources, using and in some cases reinterpreting the results of archaeological excavations. At the current stage of researches the most probable locations/buildings in Barcaság are the following: Keresztvár/Kreuzburg/Teliu – Kis-Várhegy/Wallburg II, Barcaszentpéter/Petersberg/Sânpetru – Lempes/Lempesch, Brassó/Kronstadt/Braşov – Gesprengberg, Brassó – Cenk-hegy/Brasovia-burg and maybe the still unknown antecedent of Feketehalom/Zeiden/Codlea – Schwarzburg castle; the Höltövény/Heldenburg/Hâlcu castle is an uncertain location of the question. The castle built beyond the mountains which appears in written sources might have been the castle of Királykő/Königstein/Oratea standing at the entrance of Töröcsvár/Türzdorf/Bran Pass.

Keywords: Transylvania, border protection, Teutonic Order, castles

A Német Lovagrend barcasági jelenléte rövid, ám fontos epizódot jelentett Erdély 13. század eleji történelmében és a Barcasági-medence középkori településtörténetében.

1211-ben II. András magyar király a Szentföldön, Akkó [Acri] városában működő Szűz Mária-ispotály keresztes lovagjainak adományozta a Borza nevű (*terra Borza*), Kunország felé eső erdélyi (*ultra silves versus Cumanos*) puszta és lakatlan földet, azzal a céllal, hogy

Sófalvi András, régész-történész, muzeológus, Haáz Rezső Múzeum. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj BO/00303/15/2. számú pályázatának támogatásával készült.

országát gyarapítsák és a kunok ellen védelmezzék.¹ Az adomány egységes, zárt tömbben található földbirtokra terjedt ki, mely nagyjából megegyezett a későbbi forrásokból Barcasággként ismert területtel.² Emellett az uralkodó széles körű politikai, igazgatási, gazdasági és egyházi kiváltságokkal ruházta fel a rendet, derül ki az adománylevélből és a következő évek okleveles forrásaiból. A lovagok szabadon tarthattak vásárokat, és őket illetve a vásárvámok szedése, mentesültek a szabad dénárok, valamint a nehezek fizetése alól, ha földjükön nemesfémeket találtak, annak csak egy részét kellett beszolgáltatniuk a kincstárnak. Továbbá az erdélyi vajdát sem kellett elszállásolniuk, ügyeikben a maguk választotta bírót, illetve a király ítélkezett. Az ország védelmére, a kunok ellen favarak és városok (*castra et urbes ligneas*) építését is engedélyezte az uralkodó. A barcasági települések lakóinak tizede – az odaköltöző magyarok és székelyek dézsmájának kivételével – a lovagok jövedelemforrásait gyarapította, egyházaik élére maguk állíthattak papot, miután bemutatták az erdélyi püspöknek.

A Német Lovagrend a következő évtized leforgása alatt új településeket és egyházakat alapított, várakat épített, és egyre nagyobb hatalomra tett szert. Miután a rend egyre kevésbé tartotta be a magyar uralkodóval kötött megállapodását, 1222 előtt II. András elvette tőlük a birtokadományt, viszont rövidesen visszaadta azt és kibővítette a lovagok kiváltságait. A Barcaság lakóit a lovagok és rendházuk szolgálatára kötelezte, ugyanakkor kikötötte, hogy a királyi földek népeit ezután nem fogadhatják be, a lovagoknak bárki szabadon ajándékozhat birtokot, az Olton és a Maroson vámmentes sószállításra kaptak engedélyt, pénzt királyi engedély nélkül nem verethettek, viszont az új pénz beváltásából származó hasznot az uralkodó átengedte a lovagoknak. Ismét jóváhagyta immár kővárak és városok építését (*castra et urbes lapideas*), birtokaikat kárpoztulásul kibővítette az időközben felépült Keresztvárral, a vár földjeivel és a körülötte fekvő rétekkel. Az új adomány szerint a rend hatásköre alá tartozó terület Kunország egy részét is magában foglalta, és a hegyeken túl egészen a Dunáig, illetve a brodnikok földjéig terjedt ki.³ A lovagrend és a király viszonya rövidesen újra elmérgesedett, ugyanis a lovagok királyi birtokokat foglaltak el, valamint pápai joghatóság alá helyezték magukat, és feltehetően saját pénzveréssel is kísérleteztek. II. András 1225-ben fegyveres erővel vonult ellenük, és végleg kiűzte a lovagokat a Barcaságból. E döntését a pápa éveken át tartó diplomáciai törekvése sem tudta megváltoztatni.

Ezek a történések és események politika-, jog-, valamint egyháztörténeti háttere a Német Lovagrend erdélyi településtörténetének viszonylag jól feldolgozott fejezeteit képezik.

¹ *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. I. (1023–1300). Bev. tan. és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond. Bp., 1997. (= EO) 134. 38.; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–II. Hrsg. Franz Zimmermann – Carl Werner. Hermannstadt, 1892–1897. (= Ub) I. 11–12.

² III. Honorius pápa 1225. szeptember 1.-én kelt levelében a lovagoknak adott föld területe mindössze 30 ekealj, mely nagyságrenddel kisebb a Barcaság teljes területénél. Vö. EO I. 164–165. 138.; Ub I. 40–41. E különbség okával és magyarozatával egy másik tanulmányomban foglalkoztam. Lásd Sófalvi András: A Barcaság határai és 13. század eleji településképe a Német Lovagrend adományleveleiben. In: *Genius loci. Laszlovszky 60*. Ed. Dóra Mérai et al. Bp., 2018. 60–63.

³ EO I. 154–155. 119.; Ub I. 18–20.

A közelmúltban Harald Zimmermann a vonatkozó források kritikai kiadásával és gazdag szakirodalmi feldolgozással megrajzolta a lovagok barcasági jelenlétének nemzetközi kereteit.⁴ A továbbiakban a lovagrend erdélyi tevékenységének mindössze egyetlen – korántsem tisztázott – aspektusával foglalkozom, éspedig a Barcaságban és a hegyeken túl épített várak kérdésével. A Német Lovagrend várainak azonosítási problémája mintegy két évszázada foglalkoztatja a kutatókat, ám mind a mai napig csupán egy helyszínt sikerült többé-kevésbé megnyugtatóan azonosítani, Barcaföldvárt. A kérdés magyarázata több-rétű, és ahhoz, hogy tovább tudjunk lépni a kutatásban, néhány módszertani elvet meg kell vizsgálnunk.

A Német Lovagrendnek adományozott erdélyi területnek, a Barcaságnak a középkori határvédelem szempontjából kiemelt stratégiai szerepe volt. Havasalföldről itt ért Erdélybe két kulcsfontosságú, katonai-kereskedelmi útvonal: a Tatárhavas-hágó [Pasul Tătaru] magashegyi átkelője, illetve a Törcsvári-hágó [Pasul Bran] hegyközi útja. Érdemes megjegyeznünk, hogy keleten a Tatrang folyóig terjedt a lovagrend 1211. évi birtokadományának határa, tehát a korabeli határvédelmi politika elsősorban nem a hegységek átkelőinek szoros lezárására törekedett, hanem egy olyan ütközőzóna kialakítására, amely feltartóztatta a kunok betöréseit, és komolyabb ellentámadások háttérországá lehetett. A lovagrend első hullámban épült erődítményeit tehát nem határváraknak szánták. (A havasi átjárók ellenőrzésének kérdése viszont rövidesen elsőrendű lett a lovagrend számára, de erre majd alább visszatérünk.) E szemléletnek megfelelően – derül ki az írott forrásokból –, a lovagrend a Barcaság intenzív betelepítésére törekedett, különféle módszerekkel és eszközökkel telepéseket csábított területére, (új) településeket és egyházakat alapított. Feltehető, hogy váraik helyét is ennek jegyében jelölték ki a Barcaság területén, melyek többféle funkciót tölthettek be a térség korabeli településtörténetében: a stratégiai pontokon emelt várak mélységében ellenőrizték a Barcaságból Erdély további részeibe vezető utakat,⁵ ezenfelül hatalmi és gazdasági központok voltak, illetve menedéket nyújtottak a lovagokon kívül a térség lakói számára is.

A várak helyszínének azonosításában jelentős szerepe volt, illetve van a mai napig a helyneveknek. Földvár német neve, Marienburg alapján sikerült nevesíteni és térben meghatározni a lovagrend egyik, központi jelentőségű várát. Keresztvár esetében szintén a német elnevezés, Cruceburg adott biztos támpontot egy másik lovagrendi vár felkutatására, viszont ez esetben jóval nehezebb a vár helyszínének pontosabb azonosítása. Az írott források a lokalizálásban nem segítenek, a fából épült várak pedig – melyeket legkésőbb egy évtized múlva kővárakra cseréltek – a régészek számára is sokszor megoldhatatlan problémát jelentenek.

A favarak építésére 1211-ben engedélyt kapott lovagrend – most nem kívánok elmélyülni abban a kérdésben, hogy mennyire volt korszerű ekkoriban a favarépitkezés a

⁴ Lásd Harald Zimmermann: *Der Deutsche Orden in Siebenbürgen. Eine diplomatische Untersuchung.* Köln–Weimar–Wien, 2000. (Studia Transylvanica 26.)

⁵ Vö. Pósnán László: A Német Lovagrend államalakítási kísérletei Kelet-Európában. *Történelmi Szemle* 32 (1990) 149–150.

Magyar Királyság területén –, az első években feltehetően tartotta is magát a megállapodáshoz, és csak az 1220-as években kezdett kővárakat építeni, legalábbis erre engednek következtetni az írott források utalásai. Márpedig a magaslatokra, általában köves-sziklás talajra emelt faépítményeknek ritkán maradt régészetiileg megfogható nyoma, leszámítva sáncaikat (ha készültek hozzá egyáltalán) és árkaikat. Feltehető, hogy többségüket valóban elkezdték kővárrakra váltani, ez pedig tovább rontja az esélyét annak, hogy a korábbi favárak nyomait megtaláljuk. A kővárrakkal sem sokkal könnyebb a helyzet, ugyanis az esetek többségében minden bizonnyal alig elkezdett vagy be nem fejezett építkezésekről lehet szó, ezeket a korai fázisokat a későbbi (már nem lovagrendi) várátépítések eltüntethették, és csak szisztematikus feltárások során van lehetőség azonosításukra. Két szóba jöhető helyszín (Brassó – Gesprengberg, Keresztvár – Kis-Várhegy) ráadásul kőbányászat áldozata lett a 20. században. És ha mindezekhez hozzávesszük a romániai középkori régészet mostoha helyzetét (a Barcaságban mindeddig egyetlen vár területén, Földváron folytak jelentős tervásatások), talán könnyebb megértenünk, hogy miért nem tud a régészet érdemi eredményt, előrehaladást felmutatni a lovagrend várainak azonosításában.

A fentiekből az is következik, hogy releváns adatok híján nem tudjuk meghatározni a Barcaságban épült lovagrendi várak jellegét, illetve alaprajzi és építészeti paramétereit. Szentföldi vártípusok keresése Erdélyben aligha célravezető, ugyanis a Német Lovagrend szerepe a Magyar Királyságban különbözött korábbi közel-keleti tevékenységétől, és a helyi viszonyokhoz adaptálódott; később, a Baltikumban a 13. század végétől kialakult lovagrendi vártípusok ugyancsak helyi fejlődés során alakultak ki. Egyházi intézményről lévén szó, megalapozottnak tűnik váraikban egyházi épületek (kápolnák, kolostorok) meglétével számolni, de még ez sem *sine qua non*ja a lovagrendi várak építészeti/formai megjelenésének (pl. a *refugium*ok esetében).

Most lássuk, mennyire visznek közelebb a fenti szempontok és módszertani kitételek a lovagrend barcasági és hegyeken túli várainak felderítésében. A lovagok szentföldi ispotályának védőszentje, Szűz Mária és a forrásokban először 1240-ben említett barcasági Marienburg (*castrum Sanctae Mariae*) nyelvi-névtani kapcsolata alapján a kutatásban régóta elfogadott, hogy a Német Lovagrend egyik vára Barcaföldváron [Feldioara] épült fel, egy, a 12. század második felétől használt, nyugati *hospesek* jelenlétére utaló (település és) temető közelében. A vár pontos helyszíne és maradványainak azonosítása azonban egészen a 20. század végén folytatott feltárásokig bizonytalan volt. A középkori plébániatemplom köré helyezéséhez az itt található földvár maradványai nyújtottak félrevezető fogódzót. A feltehetően vaskori sáncárok látványa ugyanis mindössze a magyar Földvár településnév (első említése: 1379) kialakulásában játszhatott közre, és középkori fa-(föld) várnak nincsenek e helyen nyomai. A lovagrend vára a 13. század második felétől épült, romjaiban ma is impozáns kővár helyén állt. Az Olt folyó völgye fölé magasodó, ovális alakú dombhátra épített, szabálytalan alaprajzú, mintegy 75×30 m alapterületű vár falain kívül az 1990-es években végzett feltárások nyomán a kurtinafalak nyugati és északi oldalán 56 m hosszúságban követhető, 1,90 m széles és 0,60 m magas falmaradvány részle-

1. kép. Barcaföldvár – fényképrészlet
a lovagrendi várfal feltárt maradványairól
a nyugati oldalon (a szerző felvétele)

tei kerültek napvilágra (1. kép).⁶ Ennek alsó szintje nagyméretű kőtömbökből szárazon rakott falazat, fölötté kisebb méretű kövekből álló habarcsos kötésű falrészlettel. A feltárási megfigyelések szerint e falmaradvány képezi a vár legkorábbi periódusát, kronológiailag megelőzve a ma is álló várfalakat, melyekkel szerves kötésben épült egy-egy védőtorny a nyugati és keleti oldalon (a nyugati torony falazata ráépült a korábbi, visszabontott várfalra). A vár középső

részén napvilágra került, nyújtott félköríves szentélyzáródású templomépületet átlagon felüli méretei emelik ki az egyszerű várkapolnák sorából (hossza 17 m, szélessége 7 m), építését a falait díszítő freskómaradványok jellege alapján a 15–16. századra keltezték az ásató régészek. A lényegében teljes felületében feltárt egyházi épület részletekbe menő tudományos közlése azonban még várat magára, és noha úgy tűnik, hogy előzménynek nincsen nyoma, alaprajzának jellegét tekintve – meglátásom szerint – ez a datálás meglehetősen kései. Mindenesetre leszögezhetjük, hogy a Német Lovagrend barcasági központjában, a várban és/vagy annak falain kívül további korabeli épületek és funkcionális terek meglétével kell számolni, nem utolsósorban egy lovagrendi templommal. A Földváron folyt újabb kutatások ez utóbbit feltételeken a késő román kori bazilika déli mellékhajójának délkeleti sarka alatt megfigyelt falmaradványokkal hozták kapcsolatba.⁷

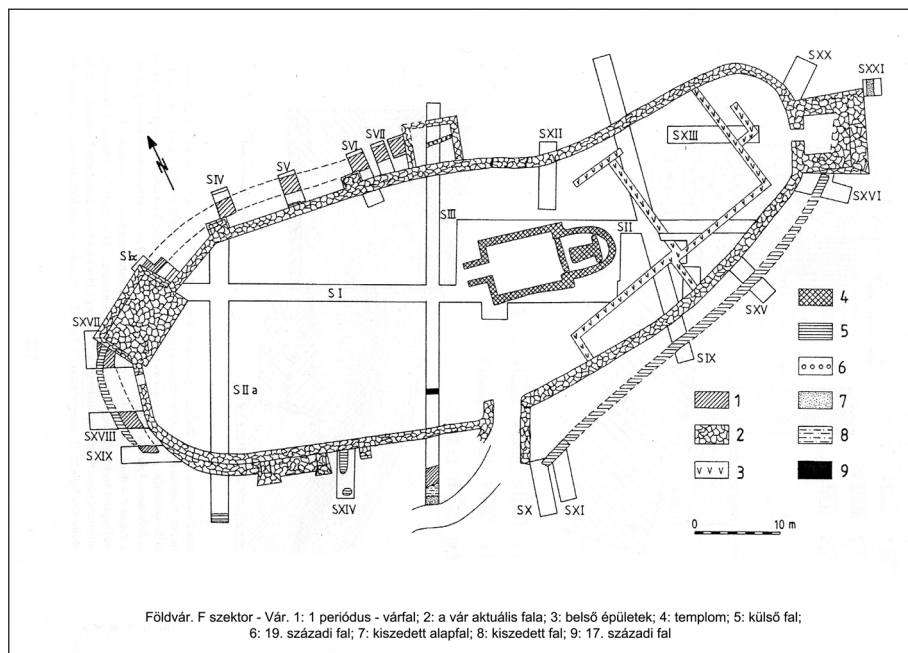
A földvári, viszonylag nagy területű, a teljes vár területére kiterjedő feltárások kiértékelése és közzététele alapvető útmutató lehet a további kutatás számára a barcasági lovagrendi várak jellegének meghatározásában, mind az építési technika, mind az alaprajz és a belső térhasználat tekintetében (2. kép).

A lovagrend egyetlen név szerint ismert vára Keresztvár, amelyet, 1221/1222. évi említése alapján, újonnan építettek (*castrum, quod Cruceburg nominatur, quod fratres predicti de novo construxerant*).⁸ Mint már utaltam rá, 1211-ben a Tatrang folyó képezte a lovagrendnek

⁶ Adrian Ionitã et al.: *Feldioara - Marienburg. Contribuții arheologice la istoria Țării Bârsei. Archäologische Beiträge zur Geschichte des Burzenlandes*. București, 2004. 59–60.; Aleks Pluskowski – Adrian Ionitã – Krish Seetah: *Excavations at the Medieval Fortress in Feldioara/Marienburg, 2007. Materiale și Cercetări Arheologice* 6 (2010) 173–184. A földvári vár közelmúltban befejezett restaurálása és helyreállítása kapcsán végzett újabb régészeti feltárások során kiderült, hogy a lovagrendi várfal az északi oldalon visszakanyarodik egészen a keleti védőtornyig, tudjuk meg egy elsősorban turisták számára készült prospektusból és alaprajzról. Lásd Adrian Ionitã – Daniela Marcu Istrate – Sebastian Dobrotã: *Cetatea Feldioara/Marienburg de la teutoni la vremurile moderne*. H. n. [Brassó], 2017. 10.

⁷ *Feldioara - Marienburg*, 14.

⁸ Keresztvár korabeli okleveles említéseire lásd EO I. 154. 117., 154–155. 119.; Ub I. 14., 18–20. Érdemes megjegyeznünk, hogy az első oklevelet – mely IX. Gergely pápa 1231. április 26-án kelt átiratában maradt

2. kép. Barcaföldvár – periodizációs alaprajz az 1990–1995 között végzett ásatások alapján.

Forrás: *Feldioara – Marienburg*, 227. 61. ábra

adományozott birtok keleti határvonalát. A Barcaság keleti–délkeleti részének megszerzése stratégiai jelentőségűvé vált a lovagok számára, így tudták ellenőrizni a Bodza vidékén átkelő havasi utat. A kutatás Walter Horwath nyomán egészen a közelmúltig a Tatárhavas-hágó gerincének kiemelkedő magaslatára épült bodzai várral [Cetatea Tabla Buții] azonosította Keresztvárat.⁹ Az 1990-es években folyt feltárások azonban kiderítették, hogy az erősség a 14. század végénél nem korábbi,¹⁰ sőt, véleményem szerint, a vár alaprajzának jellege késő középkori építésre utal.¹¹ Cruceburgot nevéhez híuen a mai Keresztvár település területén kell keresnünk, melyet IV. Béla prázsmári Theel fia Dietrichnek adományozott¹² [Kreuzburg; Teliu]. A vár megnevezése mögött Prázsmár Szentkereszt titulusú egyháza tapintható ki, az új birtokok és Cruceburg lényegében Prázsmár határainak keleti meghosszabbítását jelentették egészen a Tatárhavas-hágóig. A településnek nevet adó vár

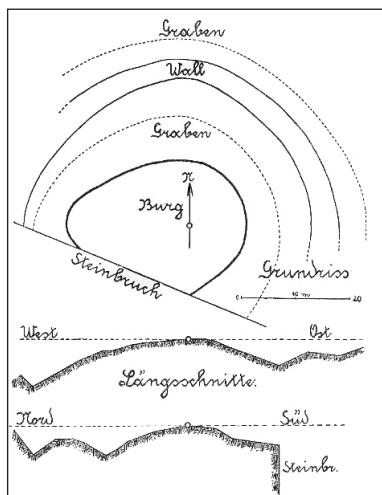
fenn – korábban 1212-re keltezte a szakirodalom, a lovagrendi források kritikáját újonnan elvégző Harald Zimmermann viszont 1215-re teszi. Vö. Zimmermann: *Der Deutsche Orden*, 166.

⁹ Walter Horwath: *Die Kreuzburg und der Bosauer pass. Das Burzenland. I–V. 1928–1929. IV. (Die Dörfer des Burzenlandes. Teil 1)* 48–55.

¹⁰ Dan Căpățână et al.: *Cetatea de la Tabla Buții (com. Cerașu, jud. Prahova). Campaniile arheologice 1995–1996, 1998. Materiale și Cercetări Arheologice. [Serie nouă]* 4 (2008) 157–182.

¹¹ Sófalvi András: *Bodza vára és a havasalföldi Székely megye. Adalékok a székelyek határvédelméhez és a havasokon túli tevékenységéhez. Lustra* 4 (2017) 1. sz. 55–63.

¹² EO I. 182–183. 185.

3. kép. Keresztvár – Kis-Várhegy alaprajzi vázlata.

Forrás: Horwath: Wallburgen, 37.

felderítésében Keresztvár belterületének keleti részében, a Bodzaforduló felé vezető út melletti Várhegy kettős dombjának vármadarványait mindeddig sajnos elhanyagolta a kutatás. Mindössze vázlatos felmérések születtek róluk,¹³ az északról és keletről sánccal és kettős árokkal övezett, kis területű Kis-Várhegy azóta nagyrészt kőbányászat martaléka lett, a hosszan elnyúló, több részből álló Nagy-Várhegy sáncairól pedig valószínű, hogy őskorokiak, a vár belső területén azonban még nem volt régészeti feltárás (3. kép).¹⁴

A lovagrend szerepköre és a határvédelem szempontjából alapvető fontosságú lehetett a Barcaság Havasalföldre vezető másik jelentős útvonalnak ellenőrzése és védelme. A Törcsvári-hágó névadó erőssége alatt még nem sikerült a 14. század utolsó harmadánál korábbi várra utaló nyomokat találni. Mint tudjuk, Törcs várát 1377-ben kezdte építtetni Nagy Lajos király,¹⁵ viszont nem kizárt, hogy a stratégiai ponton, erdélyi jelenlétük első éveiben a lovagok is emeltek egy olyan, alapvetően faszervezetű várat, amelynek nem maradtak régészeti nyomai. A Törcsvári-hágó túloldalán, a Havasalföldre vezető útvonal torkolatában, a hágó egyik legjobban ellenőrizhető pontján találjuk Királykő várát [Königstein; Cetatea Oratea]. Ez az egyetlen olyan – ma ismert – erősség, amelyre jól ráillik a lovagok havasokon túli várának képe. Mint megtudjuk a korabeli oklevelekből, II. András 1222-ben visszaadta a lovagok erdélyi birtokait és további, havasokon túli területeket adományozott nekik, ahol ők újabb várat építettek (*castrum munitissimum ultra montes nivium*), mely sikerrel állt ellen a kunok ostromának.¹⁶ 1225-ben a király személyesen vezetett hadat a lovagok ellen, a havasokon túl épített várakat elfoglalta és a lovagrendet véglegesen kiűzte a Magyar Királyságból.¹⁷ A sziklára épült, kis méretű, szabálytalan rombusz alaprajzú, keleten és délen szárazárokkaal övezett kővárban végzett ásatások előzetes közlése szerint ez a 14. században épült (4–5. kép).¹⁸ A jelentős mennyiségű fegyverlelet (főként nyílcsúcsok) – azonfelül, hogy jól jelzik a várat ért ostromokat

¹³ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. I–VI. Bp., 1868–1873. VI. 65.; Walter Horwath: *Wallburgen aus dem Burzenlande. Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums* 5 (1944) 36–39.

¹⁴ Lásd még Adrian Andrei Rusu: *Die Burgen des Deutschen Ordens im Burzenland. Zu Hohe Erwartungen an eine Forschungsfrage?* In: *Generalprobe Burzenland. Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat*. Hrsg. Konrad Gündisch. Köln–Weimar–Wien, 2013. 81–83.

¹⁵ Ub. II. 480. Megjegyzendő, hogy az oklevél új (kő)vár építésére utal (*novum castrum in lapide Tydrici aedificare*).

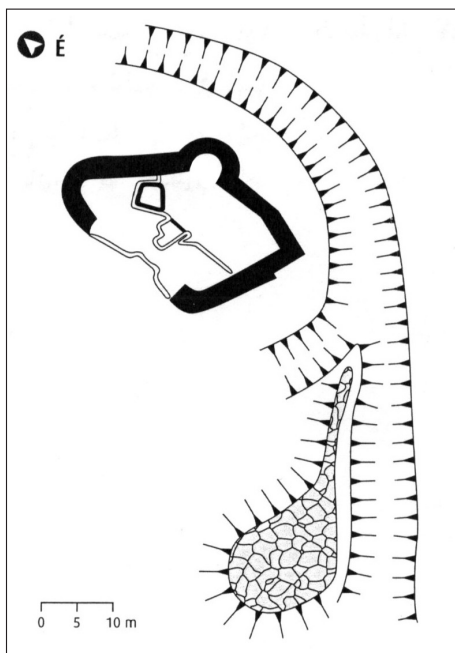
¹⁶ EO I. 173. 161.; Ub I. 50–51.

¹⁷ EO I. 163. 135.; Ub I. 36–38.

¹⁸ Gheorghie I. Cantacuzino: *Cetăți medievale din Țara Românească (sec. XIII–XVI)*. București, 1981. 120–124.

– legrégebbi darabjai (rombikus formájú és gúla alakú, valamint rövid vágóélű szakállas nyílhegyek) viszont nem zárják ki a korábbi keltezés lehetőségét. A keleti oldalon emelt félköríves faltorony, véleményem szerint, kápolna szerepét is betölthette a várban, délkeleti oldalán elfalazott ablak/lőrés nyomaival. A havasokon túl épített erősség kétséget kizáró azonosításának kérdésében a királykői vár teljes leletanyagának feldolgozása és közzététele segíthet előrelépni a további kutatások során.¹⁹

IX. Gergely pápa 1231-ben és a következő években kelt okleveleiben többször is írt arról, hogy a lovagrend Barca földjén öt erős várat emelt, és külön megemlítette a hatodik, havasokon túl épült várat.²¹ A további barcasági várak azonosításának kérdésében már egyre nagyobb a bizonytalanság a tudományos kutatásban. Jobbára mellőzött és eddig kevés figyelmet kapott e vonatkozásban a Barcasági-medence közepét uraló, Barcaszentpéter és Szászhermány közötti Várhegy középkori erődítménye. A 704 m magas hegy tetejét szabálytalan ovális alakú, mély árok övezi, kívül földsáncsal, az árok belső peremén feltehetően palánkfal állott. A Tatárvár (vagy Lempes) területén végzett régészeti feltárások során olyan, 12–13. századra keltezhető kerámialeletek kerültek felszínre (egyszerű profilkiképzésű, rádli- és hullámvonaldíszes edények darabjai), melyek alapján elég egyértelmű, hogy az a tatárjárás előtt készült és volt használatban.²² Az alapvetően fából épült erősség véleményem szerint a Német Lovagrend egyik központi fekvésű vára lehetett a Barcaságban (6–7. kép).

4. kép. Podu Dâmboviței – Királykői vára (Cetatea Oratea)²⁰

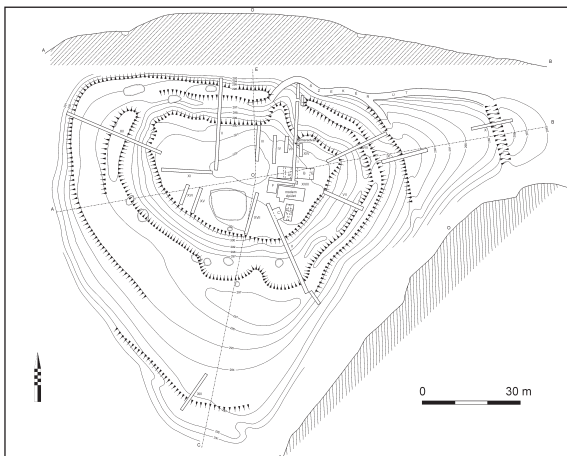
5. kép. A királykői vár romjai délkeletről (a szerző felvétele)

¹⁹ Lásd előzetesen Sófalvi András: Királykői vára. In: *Certamen V. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*. Szerk.: Egyed Emese – Fejér Tamás. Kolozsvár, 2018. 153–160.

²⁰ Karczag Ákos – Szabó Tibor: *Erdély, Partium és a Bánság erődített helyei. Várak, várkastélyok, városfalak, templomvárak, barlangvárak, sáncok, erődítmények a honfoglalástól a 19. század végéig*. Bp., 2012. 379.

²¹ EO I. 173. 161., 173–174. 162., 175. 166., 177–178. 170.; Ub I. 50–53, 55–60.

²² Alexandrina Alexandrescu – Ion Pop – Maria Marcu: Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Brașov (1961–1970). *Materiale și Cercetări Arheologice* 10 (1973) 231–259.

6. kép. Barcaszentpéter – Lempes/Tatárvár felmérési alaprajza (Raport asupra săpăturilor de la Hărman nyomán átdolgozta és kiegészítette a szerző)

7. kép. Barcaszentpéter – Lempes, árok és sánc a vár délkeleti oldalán (a szerző felvétele)

Környezeti adottságai miatt Brassó területén a kutatás mindig is számolt legalább egy lovagrendi várral. A hegyek előterében kiemelkedő alacsonyabb szikladomb, a Gesprengberg vonatkozásában örök bizonytalanság marad e téren, ugyanis a vár nagy részét elbányászták a 20. század közepén. A 13. század közepétől emelt kővár építési periódusait sikerült meghatározni egy leletmentő ásatás során,²³ ám hogy volt-e ennek fából épült előzménye – mint az a korábbi kutatás alapján feltételezhető,²⁴ kívül szárazárokokkal és sáncsal –, ma már nehéz megválaszolni. A középkori Brassó városa fölé magasodó Cenk-hegyen [Brasovia-burg auf der Zinne] állt nagy kiterjedésű várat (2,65 ha) méretei a korai királyi várak sorába helyezik, alaprajzi jellegzetességei viszont későbbi századokra utalnak. Az erődítményt lényegében a területén feltárt – Szent

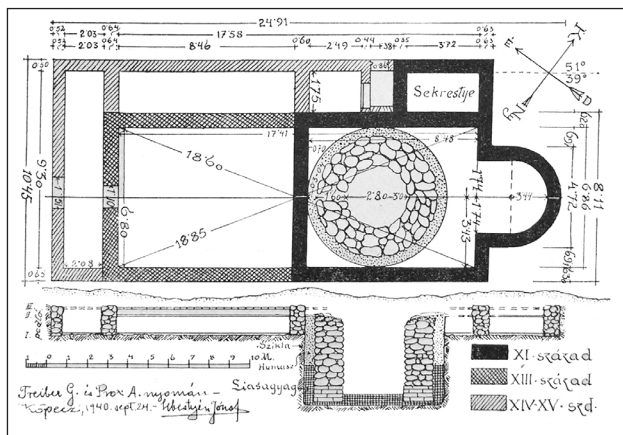
Lénárd titulusú – félköríves szentélyzáródású templom első vagy második periódusának formai jellegzetességei²⁵ alapján lehet a lovagrendi építkezésekkel kapcsolatba hozni, noha pontos építéstörténete máig nem tisztázott,²⁶ és a feltételezett 13. század eleji vár(periódus) térbeli aspektusait sem ismerjük (8. kép).

²³ Alexandrina Alexandrescu – Nicolae Constantinescu: Săpăturile de salvare de pe Dealul Șprenghei. *Materiale și Cercetări Arheologice* 6 (1959) 667–678.

²⁴ Gustav Treiber: Die Burg auf dem Gesprengberg. *Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums* 2 (1937) 44–47.

²⁵ Gustav Treiber: Ausgrabung der Burgkirche der Brasovia-Burg auf der Zinne bei Kronstadt. *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift* 57 (1934) 1. sz. 38–42.; Keópeczi Sebestyén József: A Cenk-hegyi Brasovia-vár temploma. *Erdélyi Múzeum* 45 (1940) 269–284.

²⁶ Adrian Andrei Rusu: Capele și cetăți în Transilvania și vecinătățile ei în secolele XIII–XIV. In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania/Középkori egyházi építészet Erdélyben/Medieval Ecclesiastical Architecture in*

8. kép. Brassó – Cenk-hegy, a Szent Lénárd templom alaprajza.

Forrás: Keőpeczi: A Cenk-hegyi Brasovia-vár temploma, 271.

A Persányi-hegység keleti oldalán még két olyan kőváratt kell megemlítenünk, melyek esetében a kutatásban mindegyre felmerül a lovagrendi várépítés gondolata. Feketehalom szabálytalan alaprajzú kővára V. István ifjabb király erdélyi hercegségének (1260–1270) időszakában épült. Néhány fémlelet utalhat korábbi periódusra, mint például egy jellegzetes nyugati típusú kétélű kard, melyet a kutatás a 12. század második fele és a 13. század közepe közti időszakra keltez,²⁷ ez viszont kerülhetett később is a Schwarzburg területére. A krizbai Höltövény vára [Heldenburg] esetében már alig van alapja a lovagrendi kapcsolatnak, a lakótoronyból és külső falgyűrűből álló épületegyüttes a nemesi várak klasszikus formáját idézi, néhány fenékbélyeges fazéktöredék viszont 13. századi jelenlétet feltételez.²⁸ A lovagrendi kutatás lapjain további várakat – például Barcarozsnyó várát – is találunk, amelyeket megalapozatlanul kapcsolnak a lovagok várépítő tevékenységéhez. A Persányi-hegységtől nyugatra hiábavaló lovagrendi várak után kutakodni, ugyanis meglátásom szerint az 1211. évi adománybirtok határa, az oklevél leírásának és árnyalt értelmezésének megfelelően, a vízválasztó közelében húzódott (9. kép).²⁹

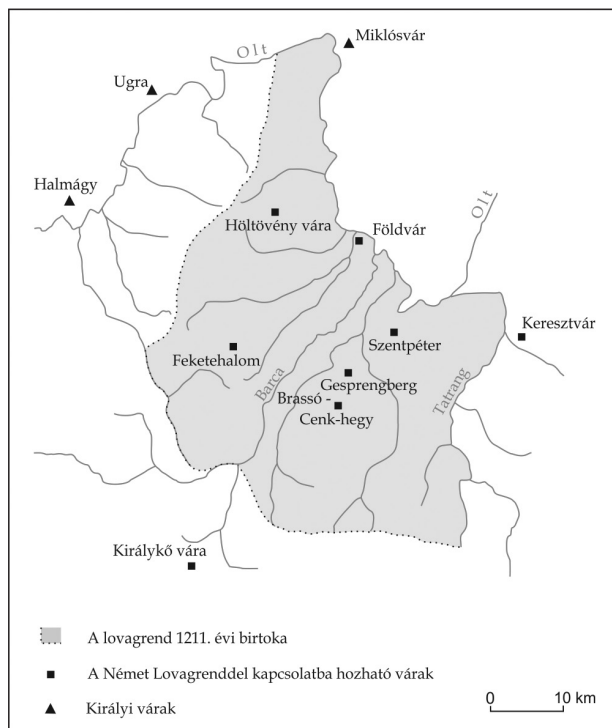
Tanulmányomban a Német Lovagrend 13. század eleji délkelet-erdélyi jelenlétének és szerepének történeti vázlatát ismertetve rámutattam azokra a módszertani problémákra, amelyek révén érthetőbbé válik a barcasági lovagrendi várkutatás meglehetősen negatív mérlege. A favárak kutatásában és egy meglehetősen rövid időszak tárgyi maradványainak a feltárásában a régészettudomány komoly korlátokba ütközik. A fából épült

Transylvania. III. Szerk. Daniela Marcu-Istrate – Adrian Andrei Rusu – Szócs Péter Levente. Szatmárnémeti, 2004. 112–113.

²⁷ Zeno-Karl Pinter: *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (secolele IX–XIV)*. Sibiu, 2007. (Bibliotheca Brukenthal 7) 86–88. 36. b. Megjegyzendő, hogy Barcaszentpéter területéről ugyanilyen típusú kard ismert (szórványlelet). Uo. 88.

²⁸ Lásd Alfred Prox: *Die Burgen des Burzenlandes*. In: *Neue Beiträge zur Siebenbürgischen Geschichte und Landeskunde*. Köln–Graz, 1962. (Siebenbürgisches Archiv. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 1) 37.

²⁹ Vö. Sófalvi: A Barcaság határai.

9. kép. A Német Lovagrenddel kapcsolatba hozható várak a Barcaságban és a hegyeken kívül (a szerző munkája)

erődítmények azonosítása több fizikai tényező függvénye, és kimutatásuk általában csak szisztematikus régészeti kutatásoktól várható. Hasonló a helyzet a kővárak lovagrendi periódusainak a feltárását illetően, és ha a szakszerű, komplex módszereket alkalmazó archeológiai kutatások helyett tovább pusztulnak a barcasági várak, nincs okunk derűlítésre a továbblépés tekintetében. A kutatási előzmények és a helyi viszonyok ismeretében, a rendelkezésünkre álló régészeti adatok alapján, felhasználva az okleveles források és a történelmi névtan tanúságait, egy rövid tanulmány keretei közt kísérletet tettem a barcasági és Kárpátokon túli német lovagrendi várak azonosítására.